

De telwoorden in het Napoesch.

Door J. W. WESSELDIJK
Zendeling-leeraar in Napoe,

met medewerking van Dr. N. ADRIANI.

De telwoorden in het Napoesch zijn te verdeelen in twee hoofdgroepen: bepaalde en onbepaalde telwoorden.

De bepaalde telwoorden vormen de belangrijkste groep en zijn weder te verdeelen in hoofdtelwoorden, rangtelwoorden, vermenigvuldigende telwoorden en verdeelende telwoorden. Wij zullen deze soorten achtereenvolgens bespreken en aan 't einde iets zeggen over de onbepaalde telwoorden, die slechts een zeer kleine groep vormen en ook niet in den zelfden zin telwoorden zijn als de eerste groep.

De hoofdtelwoorden zijn:

i s a, een; d o e a, twee; t a l o e, drie; i b a, vier; l i m a, vijf; i n i, zes; p i t o e, zeven; o e a l o e, acht; h a h i o, negen; h a m p o e l o, tien; h a m p o e l o (h a i) i s a, elf; h a m p o e l o (h a i) d o e a, twaalf; h a m p o e l o (h a i) t a l o e, dertien; r o m p o e l o, twintig; r o m p o e l o h a i i s a, een en twintig; r o m p o e l o h a i i n i, zes en twintig, enz.; t a l o e p o e l o n a, dertig; i b a p o e l o n a, veertig; p i t o e p o e l o n a, zeventig; h a n g a t o e, honderd; r o n g a t o e, tweehonderd; t a l o e a t o e n a, driehonderd, enz.; h a s a b o e, duizend; r o s a b o e, tweeduizend; t a l o e s a b o e n a, drieduizend enz.; h a r i w o e, tienduizend; r o r i w o e, twintigduizend; t a l o e r i w o e n a, dertigduizend, enz.; h a o e o e, honderdduizend; r o o e o e, tweehonderdduizend.

Verder hoorde ik nog: h a t a i voor millioen; h a m p a r a p a, tien millioen; h a i n g o e, honderd millioen; h a m e l i o e, milliard.

I s a, het woord voor één, wordt uitsluitend bij het tellen gebezigd, Hiernevens komt h a d o e a voor, dat besproken zal worden bij de „hulptelwoorden”, de substantieven, die met een telwoord samengesteld, tot maatwoorden worden.

De Napoesche telwoorden van één tot tien zijn de algemeen gebruikelijke Maleisch-Polynesische. Over den vorm is het volgende op te merken:

I s a, i b a en i n i vertoonen den klinker i op de plaats der pĉpĕt; ze staan voor ĉ s a, ě b a (t), ě n ě (m). T a l o e, uit tĕl o e, heeft a, de regelmatige vertegenwoordiger der pĕpĕt in het Napoesch.

D o e a vertoont d als beginner; in samenstellingen vindt men r o, samengetrokken uit r o e a, b.v. r o m p o c l o, twintig; r o n g a t o e, tweehonderd; r o o g o e, twee stuks, enz. De regelmatige vorm voor „twee” zou in het Napoesch zijn r o e a; de beginner valt n.l. onder de R-L-D-wet en zijn typische vorm zou in het Napoesch r zijn, b.v. i m p i r a, wanneer, Jav., enz. p i r a, Tob. p i g a; Bis. p i l a; i h i r a, zij, zijlieden; Jav. s i r a, Tag. s i l a; Tob. -s i d a; p a r e, rijst in den bolster; Jav. p a r i; Mal. p a d i; Tob. p a g e; p o e r o e, gal, galblaas; Mal. a m p ě d o e; Jav. a m p ě r o e; Tob. p o g o e. Er zijn echter in het Napoesch ook een aantal gevallen, waarin de R-L-D-klank d is; b.v. d a a, tak; Mal. d a h a n; d o e i, doorn; Mal. d o e r i; Jav. r i; (h a) d i n g i, hooren; Mal. d ě n g a r; Jav. r o e n g o e; de afwisseling van d en r is daarenboven zoo gewoon, dat het nevens elkaar voorkomen van d o e a en r o e a in dezelfde taal geen verwondering kan geven.

In i b a, vier, is de b onregelmatig; men verwacht i p a, uit i p a t, uit ě p a t. Dit i b a is ook eigen aan het Besoásch en Badasch en aan het Lebonisch. Aan een opzettelijke verminking van een oorspronkelijk i p a valt niet te denken; er is in het Napoesch geen woord i p a, dat om de een of andere reden zou moeten vermeden worden. Het waarschijnlijkste is, dat het Napoesch oorspronkelijk den vorm van het telwoord heeft gehad met geprenasaleerde p, zooals b.v. het Mal. ě m p a t, het Paloese a m p a, het Morische o m p a, enz. Door de prenasaleering moet de p dan tot b zijn geworden, dus i m p a tot i m b a, zooals b.v. het Laki'sch en het Mekongga'sch o m b a hebben. Uit dit i m b a zal dan i b a zijn ontstaan. Overigens is in het Napoesch het medialiseeren van geprenasaleerde tenues geen regel; in het Parigisch is dit wel het geval.

Den tweeden vorm van het telwoord voor vier, n.l. p a t a, dien de meeste Toradjasche talen, 't Javaansch, Makassaarsch, Boegineesch, Mandarsch, Morisch, Tominisch en nog een aantal andere talen hebben in samenstellingen (Bare'e: p a t a m p o e j o e, „veertig”, nevens o p o m p o e j o e, p a t a m b o e j a, 4 maanden, naast o p o m b o e j a) bezit het Napoesch niet.

Trouwens alleen de telwoorden voor één en twee worden in het Napoesch in samenstellingen gebruikt. Toch is mij de vorm p a t a in het Napoesch bekend. Hij wordt n.l. gebruikt bij het tellen van dagen, bij tijdsbepaling, bijv. k a h a l o, morgen, n a i p o e a, overmorgen; n a i t a l o e, den derden dag na morgen; n a i p a t a, den vierden dag na morgen. Telt men nog verder, dan volgt: n a i p a t a k a h a l o, n a i p a t a n a i p o e a, n a i p a t a n a i t a l o e; n a i p a t a n a i p a t a. Ook het Bar. bezit den vorm n a i p a t a, „na-overmorgen”.

In o e a l o e, uit w a l o e, is op te merken, dat de bilabiale beginner gevocaliseerd is, evenals in de andere Toradjasche talen. Men zou in het Napoesch o w a l o e verwachten met denti-labiale w, naar de voorbeelden o w a h e, bijl, uit w a s e; o w a n i, honigbij, uit w a n i.

h a h i o, uit s a s i o, is geredupliceerd uit s i o. In het Bare'e zijn de telwoorden van twee tot negen alle geredupliceerd, behalve o e a l o e, dat reeds drielettergrepig is en daardoor zonder reduplicatie past in het rythme der overige telwoorden, dus p a p i t o e, o e a j o e, s a s i o, zeven, acht, negen. Deze reduplicatie duidt waarschijnlijk een meervoud aan en zal dan begonnen zijn met r a d o e a, „allebei, alle twee”. In het Napoesch kan s a s i o ontstaan zijn uit de behoefte om tusschen de drie-lettergrepige vormen o e a l o e en h a m p o e l o ook een drie-lettergrepig h a h i o te hebben, dat het telrythme niet verstoort.

h a m p o e l o beteekent „cential”; het is 't zelfst.n.w. p o e l o met het eenheidsprefix h a- (uit s a-), dat in sommige vormen met prenasalceering wordt voorgevoegd, in andere niet.

h a i in: h a m p o e l o h a i i s a is het gewone verbindend voegwoord „en”, Bare'e p a i. Meermalen is mij op-

gevallen, dat dit *h a i* niet werd gebezigd in de getallen van elf tot negentien; in die boven twintig wel. Men zeide, dat dit eigenlijk regel is, maar dat de schoolkinderen door hun Minahassische onderwijzers geleerd hebben *h a i* ook te gebruiken na *h a m p o e l o*, waardoor nu beide wijzen van tellen in gebruik zijn gekomen.

r o m p o e l o, twintig, heeft den prefix-vorm van *d o e a*, n.l. *r o-*, met prenasaleering voorgevoegd.

Dit *r o-*, met of zonder prenasaleering voorgevoegd, is met *h a-* het eenige numeraal-prefix in het Napoesch. De telwoorden *t a l o e-h a h i o* worden niet voorgevoegd; na *r o m p o e l o* telt men *t a l o e p o e l o n a*, *i b a p o e l o n a*, *l i m a p o e l o n a*, „drie, vier, vijf zijn de tientallen”. Het is waarschijnlijk, doordat deze telwoorden geen eenlettergrepigen vorm hebben, dat men ze niet heeft aangehecht als voorvoegsels. Vormen als *t a l o e p o e l o n a*, *i b a p o e l o n a* staan gelijk met (niet gebruikelijke) vormen als *t a l o e m p o e l o*, *i b a m p o e l o*, „drie, vier aan tientallen”, terwijl *t a l o e p o e l o n a*, *i b a p o e l o n a* zijn weer te geven met „drie, vier zijn tientallen”, vgl. Bar. *m a' a i n g k a d j a'a*, „erg van slechtheid” met *m a' a i k a d j a' a n j a*, „erg z'n slechtheid”.

h a n g a t o e, „honderd” en *r o n g a t o e*, „tweehonderd”, bestaan uit *a t o e*, „honderdtal” en voorgevoegd *h a-* en *r o-* met prenasaleering. Het is mogelijk, dat *h a n g a t o e*, *r o n g a t o e* staan voor *h a n g a a t o e*, *r o n g a a t o e*, uit *s a-n g k a a t o e*, *r o-n g k a a t o e*, „één honderdtal, tweehonderdtallen”, maar het meest waarschijnlijke is, dat *n g* hier eveneens het tot prenasaleering geworden tusschenzetsel is, als in *h a m p o e l o* en bijv. ook in *h a n g a l o*, „een dag lang”, daar de hamzah, waarmee de lettergreep *a-* begint, als velaar, met *n g* geprenasaleerd wordt.

h a s a b o e, „duizend”; het eenheidsprefix is zonder prenasaleering voorgevoegd; *s a b o e*, Mak. id., Boeg. *s ě b o e*, Bare'e *s o w o e* is van denzelfden wortel *b o e*, *w o e*, als *r i w o e*, dat „tienduizend” beteekent. In de Toradjasche talen, welke deze beide telwoorden bezitten, worden ze steeds goed uiteen gehouden. Dit is niet het geval met de uitdrukkingen: *h a o e o e*, *h a t a i*, *h a i n g o e*, *h a m e l i o e*.

De getallen, die door deze telwoorden worden aangeduid, liggen buiten het voorstellingsvermogen der To Napoe. Wellicht is o e o e hetzelfde woord als 't Bare'e r o e o e, dat beteekent „er overheen” en eigenlijk den klank nabootst van een sprong over een versperring; m e r o e o e beteekent in 't Bare'e „de oorspronkelijk maat te bovengaand”.

De uitdrukkingen h a t a i en h a m p a r a p a zijn beeldsprakig; h a t a i is „een afgesneden stukje”; h a m p a r a p a „een afgescheurd stuk”. Ze zijn te vergelijken met de omschrijvingen van tien, honderd en duizend in 't Bare'e, n.l. s a n t j i l a, „een partje” (tien); s a m b e n t j i, een laag” (van op elkaar gestapelde dingen): honderd; s a n t a m o e n g k o e, „een berg” (duizend).

h a i n g o e is ook in 't Bare'e bekend, n.l. als s a i n g o e, „ontelbaar veel”, van een stam i n g o e, die indentisch is met l i n g o e, is „verward, bijster”.

h a m e l i o e heeft tot stam een verbasterenden vorm van het Nederlandsche woord millioen; hoe dit woord in het Napoesch is gekomen, is mij nog niet duidelijk. Ook in het Karosch gebruikt men s ě m ě l i o e n voor een ontelbaar aantal. Wellicht denkt de Napoeër bij h a m e l i o e aan m e l i o e, „voorbijgaan, zich buiten iets begeven”, waardoor de uitdrukking h a m e l i o e eenige beteekenis krijgt. Overigens zijn aanduidingen van getallen hooger dan r i w o e weinig bekend. Ze gaan door voor „taal der Ouden”, maar wat men daarvan te denken heeft, wijst een overgenomen woord als m e l i o e voldoende aan.

De plaats der telwoorden is als regel vóór het zelfst. naamwoord dat zij bepalen. Ook bij het gebruik van hulptelwoorden of soortwijzers gaan deze aan het bepaalde woord vooraf. Alleen als het substantief den nadruk heeft, volgt het telwoord gewoonlijk daarna. Voorbeelden zijn:

H a n g k i a b a o e l a n a h a i h a n g k i a d a r a n a
O e m a n a M a s i ? B a o e l a n a O e m a n a M a s i t a
l o e p o e l o n a h a i r o m b a a, d a r a n a i b a (ook:
i b a b a a n a). „Hoeveel buffels en hoeveel paarden heeft
de vader van Masi? De buffels van Oemana Masi zijn twee
en dertig stuks, zijn paarden vier.” K o e p o b a l o e i t o e a
t a l o e p o e l o n a h a i l i m a k o t o n a p a r e, p a r e n a

r a n g a n g k o e a o e n a h o l o m i t o e a t a l o e p o e -
l o n a h a i r o n g k o t o : „Ik verkoop aan meneer vijf en
dertig bossen rijst, de rijst van mijn kameraad, die meneer
reeds heeft gekocht, was twee en dertig bossen.”

I t a b a n g a a n g k i b o s a n g a a n a b i n a t a , l i -
m a b o ë , t o w a o e t a l o e , d i k e i b a , k i k i o e a -
l o e , m a n o e r o m p o e l o h a i p i t o e h a i a r a m i a -
n i w o r i r o m b a a m e o .” Op ons erf zijn vele soorten
dieren, vijf varkens; geiten drie, honden vier, eenden acht;
kippen zeven en twintig en er zijn ook nog twee katten.”

T a l o e t a o e n a k a l e w a n g k o e , w i n i n g k o e
r o n t a o e : „Ik heb drie baadjes en rokken twee.”

T a n g a m o o s o e s a n g k i i L a m b a , t a l o e b a a -
n a b a o e l a r a p a p a t e , b o ë h a m b a a p e a :
„Tijdens ons feest in Lamba werden er drie buffels gedood,
varkens slechts één!”

(Wordt vervolgd).

De telwoorden in het Napoesch.

Door J. W. WESSELDIJK

Zending-leeraar in Napoe.

met medewerking van Dr. N. ADRIANI.

(Vervolg).

Soortwijzers en maatwoorden. Het Napoesch maakt vrij druk gebruik van zoogenaamde hulptelwoorden, substantieven, die het getelde voorwerp onder een bepaalde rubriek brengen, b.v. die van lange, die van ronde, die van klompvormige voorwerpen enz. Deze soortwijzers, hulptelwoorden, numeratieven of hoe men ze noemen wil, hebben dus geen andere functie dan dezelfde soort van woorden in 't Maleisch, Javaansch, Bataksch enz. en als onze woorden „stuk, pond, vadem”, en dergelijke.

Ik zal hier de meest gebruikelijke opnemen; ze worden in het Napoesch alleen samengesteld met ha-, en ro-; is het telwoord hooger dan twee, dan volgt de soortwijzer (als afzonderlijk woord) onmiddellijk op het telwoord en neemt het pron. suff. 3e pers. enk. na aan, zooals dat ook het geval is bij de veelvouden van tien, honderd, duizend, enz.; ta loe poe lo na, dertig; i ni a to e ni a, zeshonderd. Hier volgen de voornaamste:

doe a, enkel gebruikt om personen mee te tellen; komt in dezelfde functie voor in het Bada'sch, Besoasch, Koelawisch, Lindoesch en Pipikorosch, de beide eerste Oost-Toradjasche, de drie laatste West-Toradjasche bergtalen. In het Pipikorosch staat naast ha do e a, ro do e a, die in 't algemeen „één, twee stuks” beteekenen, ha me ha, ro me ha, eveneens „één, twee stuks”, maar meer van ronde of massieve dingen. Ook het Gantisch en het Lolesch, twee West-Toradjasche talen, tellen: sa me sa, één, ho e a me sa (G), ro e a me sa (L.), twee. Dit me ha, uit me sa uit mi sa, komt o.a. in de talen van Mandar en Mamoedjoe voor in de beteekenis van „één”; het is dan ook met anders dan een

oem-vorm van *i s a*. *H a m e h a*, *r o m e h a*, beteekenen dus „één eenheid, twee eenheden”. In het Mandarsch telt men: *m e s a*, *d a d o e a*, in het Mamoedjoesch: *m e s a*, *d e d o e a*. Om nu *d o e a* als classificeerend woord te verklaren, moet men aannemen, dat het Napoesch *r a d o e a* als telwoord voor „twee” heeft gehad (vgl. Bar. Par. *r a d o e a*, uit *r a r o e a*) van een grondvorm *r o e a*, zoodat *r a d o e a* stond voor *r a r o e a*, om de opeenvolging van r-klanken te vermijden. Van dit *r a d o e a* heeft zich de lettergreep *r a* geassimileerd aan de syllabe *r o*- (uit *r o e a*) van de met *r o* samengestelde telwoorden, waardoor vanzelf de opvatting ontstond, dat *r o d o e a* was samengesteld met een classificeerend *d o e a*, zoodat men nevens *r o d o e a* ook *h a d o e a* is gaan vormen. Het huidige telwoord *d o e a* is dan weer verkorting van *r o d o e a*, waardoor tevens de *d* is verklaard¹⁾. Voorbeelden: *h a n g k i a h e?* „taloe doe ana „hoeveel zijn zij? drie personen”, *p i t o e d o e a n a h e* „met hun zevenen zijn ze”. Deze vormen hoort men alleen dan, wanneer met grooten nadruk wordt gesproken. *H a d o e d o e a*, een gereduplicateerde vorm van *h a d o e a*, met achtergevoegd bez. voorn.w., beteekent „in mijn, uw, zijn eentje”; *h a d o e d o e a n g k o e*, „ik alleen, ik in m'n eentje”; *h a d o e d o e a n a*, „hij alleen”.

-*m b o e a* is het classificeerend woord voor algemeene dingen, *r o m b o e a* „twee stuks”; *t a l o e m b o e a n a*, „drie stuks”; *h a m b o e a d o e k o e k o e p e b o l o*, *h a m b o e a i k o a m p o e n a*, „één rijstwan heb ik geleend, de andere is mijn eigendom (de andere, ik ben de eigenaar ervan).” *I l a l o e s o e i b a m b o e a n a b i n g k a*, *a g a i a n a b o e k e m i o p e*, *h a m b o e a b i n g k a p a r e b a e i h a n a*, *h a m b o e a g o g o a*, *h a m b o e a k o p i h a i k a i b a n a r a p a m b o e l i i l e h o e n e*. „In huis zijn vier stuks mandjes, maar ze zijn allemaal gevuld, één

1) In zijn „Fidji-taal” (Verspreide geschriften, V, 37) bespreekt Prof. Kern het Fidjische telwoord *d o e a*, „een” („twee” is in het F. *r o e a*)—en stelt dit gelijk met Oud- en Nieuw Jav. *t o e n g g a l*, Boeg. *t o e n g k ē*; Ibanag *t o e n g g a l*. Indien deze gelijkstelling juist mocht zijn, is Fidji *d o e a* een ander woord dan het hier besprokene, dat niet met Jav. enz. *t o e n g g a l* identisch kan zijn.

mandje bevat gestampte rijst, één mais, één koffie en het vierde is gevuld met uien."

-o g o e wijst aan, dat de getelde dingen van ronden vorm zijn; het is een woord, dat vaak afwisselend gebruikt wordt met -m b o e a, in 't bijzonder als het twijfelachtig is of iets tot de rondvormige dingen behoort of niet. Bijv. bij k a n d o e p a, het woord voor „schoen" (eigenlijk hoef van paard of buffel) zegt men zoowel h a m b o e a k a n d o e p a als h a o g o e k a n d o e p a: K o e a n t i a k o h a h i o o g o e n a t o e l o e m a n o e h a i h a m p o e l o i n i o g o e n a g a m p a j a, „ik breng u negen stuks kippeneieren en zestien stuks papaja-vruchten." N a t o e d o e n a G o e r o e m a n g a l a p a k o e l i h a i k o e a n t i m a i t a l o e o g o e n a b o t o l o a o e s o a, „De onderwijzer stuurt mij om medicijn te halen en ik breng drie ledige flesschen mede". T o w a w i n e i d e l i m a o g o e n a s i s i k a l e n a, t a l o e o g o e n a r a p o e s a i k a r a w e n a, r o o g o e r a t a k a i p a n g k o e r o e n a, „deze vrouw heeft vijf stuks ringen, drie stuks heeft ze aan hare vingers gestoken, twee zijn er aan den band van haar baadje gebonden." M a i n a i r i o m e r a p i p a k o e l i m o l e o g o e, t a l o e o g o e n a j r i k o h a i i n i o g o e n a, i r a n g a n g k o e h e, „ik kom bij u ronde medicijn (kinine-tabletten) vragen, drie stuks voor mij en zes stuks voor mijn makers".

-p e k a, (m a p e k a, plat) wordt gebezigd voor platte dingen, geldstukken, planken, brieven, enz., b.v. N a d o n g k o k i n g k a i K e t o, l a w i i W o e a s a n a o e l i n o d o : a n e n o e a n t i h a p i k o e o e w i s o l a n o e¹⁾ k o e w e i k o h o l o n a i n i p e k a n a r o e p i a. R o o m i k i a n t i i t i, n a w e i n g k a i h a m p e k a r i n g g i r o m p e k a r o e p i a h a i h a m p e k a t a l i²⁾. „Keto heeft ons bedrogen, want in Wocasa sprak hij aldus: als gij een pikoel aardappelen brengt, geef ik U als prijs er voor zes

1) S o l a n o e, „aardappel" is het Latijn-sche woord s o l a n u m, ontleend aan de plantkundige benaming van den aardappel. De aardappel-cultuur is in Napoe ingevoerd door wijlen den zendeling-leeraar P. ten Kate, die het voor de Napoeërs gemakkelijk uit te spreken s o l a n o e zeer practisch tot benaming voor dit nieuwe gewas heeft gemaakt.

gulden. Toen wij ze gebracht hadden, gaf hij ons een rijksdaalder, twee gulden en een kwartje." *Hangkia kolona pataide hampeka hampeka?* (Ook: *Hampeka hampeka pataide hangkia kolona?*) *Ane maroa kamahilena, hampeka pata, hampeka roepia.* „Hoeveel is de prijs van elk dezer planken? Als de grootte goed is, een plank voor een gulden”.

-*tepe*, wordt gebruikt voor kubieke en klomp- of blok-vormige voorwerpen, b.v. *Kihoe mbalahambela haminggoe hantepe saboe*, „Wij krijgen één keer per week een stuk zeep”. *Koeweika oelima tepena tagambe, hadoea hadoea hantepe.* „Ik geef u vijf stuks gambir, voor ieder een stukje.”

-*dolo* is het woord voor opgerolde of rolvormige dingen, b.v. *handolo hahawi*, „een rol mosterdbladeren”; *taloe dolona baolo*, „drie rolletjes sirihbladeren”. (Groente en sirih worden in pisangbladeren gerold om uit den tuin zoo naar huis medegenomen te worden; een rol is dan een *dolo*)

-*kaoe* bezigt men als men lange en langwerpige dingen telt, b.v. *Noeanti mai inde hangkaoe toewoe*, „Gij brengt mede naar hier een stuk suikerriet”. *Iapabelana? ihangkaoe karawena*, „In wat is zijn wond? (Waar is hij gewond?) In een zijner vingers”. *Koelambi inona hangkaoe weloea i ande-angki*, „Ik vond zooeven een haar in ons eten (gekookte rijst)”. *Koep rapimeholona rongkaoe saboe*, „Ik vraag te koop twee staven zeep”. *Mentaramani lima kaoenapeoeki*, „Er zijn nog overgebleven vijf stuks griffels.”

-*taoe* duidt kleedingstukken, lappen foeja, katoen en ook touwen aan; b.v. *To Tamadoeë mampobaloemi lima taoena kolorodara*, „de lieden van Tamadoeë verkochten 5 stuks paardentouwen”. *Hantaoe koloroepitoe doepana hampekatali² holona*, „een stuk touw, dat zeven vadem lang is, kost een kwartje”. *Kocholoba hangkia wengina lioemi i Nanga² hantaoe poeroekai soerodado, holonataloe pekana sockoe²* „Ik kocht eenige nach-

ten geleden te Nanga² een broek bij een soldaat, de prijs er van was drie halve guldens. H a n t a o e w i n i, „een rok”; h a n t a o e k a l e w a, „een vrouwenbaadje”, r o n t a o e h a m p i, „twee stukken foeja”.

-t o n g a, wordt nevens -t a o e gebruikt, doch als men spreekt van -t a o e, dan zijn de aangewezen kleedingstukken lang, b.v. h a n t a o e p o e r o e k a is een broek met lange pijpen; zegt men h a n t o n g a p o e r o e k a, dan heeft men op 't oog de gewone broek, die tot even boven de knieën reikt. H a n t o n g a s i g a, een hoofddoek. H a n t o n g a b a d o e hoort men nevens h a n t a o e b a d o e, een baadje.

-b a a (Bar. w a ' a) bezigt men bij het tellen van dieren, b.v. H a n g k i a m a n o e? r o m p o e l o h a i i b a b a a n a, „hoeveel kippen? 24 stuks”. B a o e l a n a t a o e n a h a m b a n g o e n a a r a i b a b a a n a m e l o h o, „van de geheele kudde buffels zijn vier stuks weg”. M a m b i h e m i t o e l o e m a n o e, p i t o e b a a n a a n a m a n o e m e s o e p a m i; „de eieren zijn uitgekomen, zeven stuks kuikens kwamen uit”.

-m a t a dient om werktuigen mede te tellen, t a l o e m a t a n a p e m a n g k i, „drie stuks patjols”; r o m a t a p i h o, „twee zwaarden”; a h e i n i m a t a n a, „zes stuks hakmessen”; h a m a t a t a l i, „een hoofdband” (van vrouwen).

De stammen van werkwoorden die: deelen, verdeelen, breken, in stukken scheuren, hakken, splijten en daaraan verwante beteekenis hebben, dienen als soortwijzers voor aldus afgescheiden deelen van een geheel. Hetzelfde is het geval bij stammen van werkwoorden, die: bijeenvoegen, bundelen, samenbinden, verzamelen enz. beduiden. Voorbeelden daarvan zijn:

-s i l a is de aanduiding van niet volkomen dingen, afgescheurde of gedeelde dingen; b.v. men zegt, h a s i l a t a l i, dit is een vrouwenhoofdband, die geheel smal is en slechts met wat roode kleurstof is geverfd, of ook geheel ongeverfd gelaten, een smalle hoofdband; h a s i l a t a w e, is een afgescheurd stuk blad, 'twelk gebruikt wordt om iets in te pakken; h a s i l a t a w e l o k a, een stuk pisangblad.

-p o a, dient om gewassen aan te duiden, zooals rijst. pi-

sang, selderij, die als pollen groeien; b.v. h a m p o a h e k i, een graspol; a n e n o e p o b a l o e t a l a, h a n g k i a h o l o n a h a m p o a? „Als gij bamboe verkoopt, hoeveel is dan de prijs voor een pol?” H a m p o a l o k a, één struik pisang; h a m p o a p a r e, één rijstplant.

-w o e l i is het woord, waarmede men aren en trossen telt: t a l o e w o e l i n a p a r e, drie rijstaren; h a m b o e l i l o k a, één tros pisang.

-p a k a is de stam van het woord, dat men gebruikt voor het vaneenscheuren van pisangtrossen in verschillende regels, ook van aren in zijaartjes; h a m p a k a l o k a, een regel of kam pisang, bestaande uit zesien à zeventien vruchten.

Ook gebruikt men -p a k a in onderlinge gesprekken en toespraken, b.v. h a m p a k a m a n i k o e o e l i a k a o e, nog een ding, zaak, nog iets anders, zeg ik ulieden, a r a r o m p a k a, er zijn tweecërlei wijzen (om iets te doen).

-t o m b o is het woord voor samengebonden dingen, b.v. h a n t o m b o k a m p o e d a, een bos „idjoek”; r o n t o m b o t o e w o e, twee bundels suikerriet; t a l o e t o m b o n a k a o e, drie bossen hout.

-k o t o, hoort men alleen bij het tellen van bossen rijst; l i m a k o t o n a p a r e, vijf bossen rijst; k o e a l a m i h a n g k o i b o n d e n g k o e r o n g a t o e k o t o n a p a r e a o e k e h i, ik heb reeds van mijn akker gehaald tweehonderd bossen rijst, die vol waren.

-b o k o is het woord, waarmede men dingen telt, die bij elkander behooren, die een paar, een stel vormen. H a m b o k o p o e r o e k a h a i b a d o e, een stel mannenkleeren; r o m b o k o w i n i h a i k a l e w a, twee stel vrouwenkleeren; h a m b o k o k a n d o e p a, een paar schoenen; t o p o h a m b o k o, een echtpaar; (m o h a m b o k o, huwen, getrouwd zijn; van dieren: paren).

-t e p o, h a n t e p o een afgebroken, doorgebroken stuk: h a n t e p o g o g o a, een stuk van een maïskolf.

-b i k a wil aanduiden, dat iets overlans gekleefd is, r o m b i k a t e m o e, twee stukken komkommer, t a l o e b i k a n a b a l o n g k a, drie stukken pompoe.

-t o b o e, dient om groepen te tellen, die bij elkaar zijn, b.v. h a n t o b o e l o p o, een jong bosch (in 't midden van 't

veld); h a n t o b o e p a d a, een veld temidden van bosch; t a l o e t o b o e n a t a o e n a, drie groepen van menschen.

-p o l o duidt aan de bamboekokers, waarin een of andere spijs gekookt is, r o m p o l o b a o e, t a l o e p o l o n a m a n o e, twee kokers met vleesch, drie kokers met kip; h a m p o l o p e w o, een koker met een of ander voedsel, dat gekookt of gebraden is.

-b o t o e, duidt een klos aan, b.v. h a m b o t o e k a r i r i, een klos fijn touw; r o m b o t o e k o l o r o, twee klossen touw; t a l o e b o t o e n a l e r o, drie klossen garen.

-w a n o e a, een pak of doos van iets (oorspr. woning, verblijfplaats), h a m b a n o e a l e r o, een doos garen; h a m b a n o e a s o l o, een pak lucifers.

-n a w a, duidt aan een deel van een dakbedekking. 't zij „alang²”, palmtakken of iets dergelijks, (geen dakplankjes of geplette bamboe, die onder de rubriek „p e k a” vallen); l i m a p o e l o n a n a w a n a a t o e d a n a, vijftig stuks dakbedekking van „alang²”.

-l a n g a, wordt gebruikt als men gekookte groente of toespijs in porties verdeelt. l k o m o k o l a h a l o, h a l a n g a h a l o k o e w o l i a r a n g a n g k o e i b o k o, l i m a l a n g a n a h a l o k o e k i r a k i r a m i i r a n g a n g k o e (b a: k o e a n g k a a m o h e r a n g a n g k o e). „Ik schep de groente op, een portie groente zet ik weg voor mijn makker die achter is, vijf porties groente verdeel ik onder mijn makkers (of ik reik het hun aan).”

-p o t o, gebruikt men bij het in porties verdeelen van gekookte rijst: r o m p o t o a n d e a, twee porties rijst (in pakjes).

-k o e m b o e, heeft betrekking op vleesch: h a n g k o e m b o e b a b o e is een stukje vleesch, dat tot een blokje, klompje, hompje gesneden is en in den kookpot gedaan wordt.

-i s o, h a n g i s o p a r e, is zooveel rijst als men in één keer in het rijstblok kan stampen. (i s o, rijstblok), dus „één stamsel”.

-d a p o, is de koker, waarin men water of palmwijn haalt. H a n g k i a d a p o n a o w a i r a t a m b o e t a o e n a h a n g a l o? t a l o e d a p o n a, „Hoeveel kokers water putten de menschen per dag? drie kokers”. T o p o b a r o e

mesoele, rondapo baroe naanti. „De palmwijn-tapper keert terug, twee kokers palmwijn brengt hij mede”.

-panga, is een gevorkte tak; bij het tellen duidt het voorwerpen aan, die gevorkt zijn, b.v. pangakaoe, een gevorkt stuk hout; ook snoeren van kralen, kettingen enz. hebben -panga tot classificeerend woord: hampangakamagi, één kostbare gouden halsketen, hampangarante, één ketting, hampangaloëgi, één kostbaar kralensnoer. Hiernevens komt voor mopenga, gedeeld, vertakt, twijfelend; mopengalaloena, zijn hart is op twee gedachten hinkend, niet beslist (is vertakt).

-gaa beteekent: „deel”, (Bar. ga'a: scheiden), mcgaa, „scheiden, vaneen plaatsen, deelen, verdeelen”; hangaaboë, een deel van een varken; rongaa baola, twee stukken van een buffel.

-ngaa is „soort” (Bar. ngaja, Jav. ngaran); bosangana binata, vele soorten dieren; ararongaa kikiiboca, hangaa aoe ntembe, hangaa aoe mapangkahaodi, er zijn twee soorten eenden in het dorp, een soort dat laag is en een soort, dat een beetje hoog is.

-lapi is „laag”, ook gebruikt bij opeenvolgende menschengeslachten, b.v. Salandatoroe aoe barame-poinalai itikoehaokiananda, iamponda, ipemoelanda, hawehaweikaibalapina. „De zonden der ouden, die dat niet gehoorzamen, zoek ik bij hun kinderen, hun kleinkinderen, hun nakomelingen tot het vierde geslacht”. Rolapiwaroena, twee lagen kleeren; karolapina, de tweede laag; lapikaoe, houtspaander; rakarolapii kalewa, het baadje is gevoerd.

Er zijn nog vele dergelijke woorden, omdat ieder woord dat een vat of bergplaats van het een of ander is, als maatwoord kan optreden, in de beteekenis van „een vat vol”, „een mand vol”, „een huis vol”, „een hand vol”, enz. Wel beschouwd is het onderscheid tusschen soortwijzers en maatwoorden denkbeeldig, omdat men bij beide woordsoorten bedoelt het bedrag, den inhoud, den omvang, den vorm nader aan te duiden.

Ik laat hieronder nog een aantal volgen. Het zijn woorden, die met het voorvoegsel van eenheid ha- worden gevormd en die meerendeels zich evengoed op regelmatige wijze laten samenstellen met ro- en verder met de daarop volgende telwoorden, op de wijze die voor deze laatste gebruikelijk is (met suffix-na, zie boven).

h a l a l o e, van één binnenste; h a l a l o e n g k o e, mijn broeder of mijn zuster; m o h a l a l o e, verwant zijn; m o h a l a l o e n t e p o e o e, na verwant zijn; m o h a l a l o e i r a o a, ver verwant zijn; h a m b o k a, een stukje; h a b a l a, een balk (baan) stof (katoen); h a l a w a, één lid bamboe, één geleding; h a l i k o e, een stuk rivier, tusschen twee bochten; h a m b a n g o e n a, één kudde; t a l o e b a n g o e n a n a, drie kudden; h a n g a l o, één dag; h a n g a l o a, een dag lang; h a h a n g a l o a, elken dag, altijd door; h a n g a l o n g a l o, op één dag; a n a n g k o i d i t i r a p o a n a k a h a n g a l o n g a l o p e a r o d o e a, die kinderen werden beiden op denzelfden dag geboren; h a m b e n g i a, gedurende één nacht; m o h a m b e n g i, overnachten; m a w e n g i beteekent ook „lang van tijd”, o o m a w e n g i k a p a d o e n a, „o, lang is zijn wegblijven”; m o s a m b e n g i a, of ook: m o h a m b e n g i a, een heidensche plechtigheid verrichten, die in den nacht plaats heeft in 't belang van een zieke; m o r o n g a l o, vele dagen, heel lang; m o r o m b o e l a, vele maanden, zeer lang; m o r o m b e l a, vele malen, telkens weer m o r o m i n g g o e, vele weken; h a n g g o w o e, één pak (zout of kalk); h a n g g o w o e b o e r e, één pak zout (ongeveer 10 kati gewicht, zooals dat door de zoutzieders aan het strand wordt geleverd); h a n g g o w o e p e d a, één pak kalk; h a n g i n a n g i n a, van één moeder; h a n g o e m a n g o e m a, van één vader; h a m p a i, eventjes (in dezelfde rekbare beteekenis als in 't Hollandsch) vooreerst, voorloopig; n e b a h a m p a i, wacht eventjes; n o e p e g i a n a h a m p a i, wacht even op me; k o e p a l e h i k o h a m p a i, „ik verlaat je even” (voorloopig) is de uitdrukking, die men bezigt na een bezoek, als men wil vertrekken, i n e e h a m p a i, voorloopig niet; h a m p a l a i, een oogeblikje; h a s e p a s o e r a, een stuk van een brief,

een stuk papier; h a l i m b o b o n d e, een plek voor een tuin; l i m b o, plek, plaats; h a m b o l o, een plek als men over wonden aan den voetzool spreekt (stam: b o l o, gat), p a l a n t a n g k o e k e b e l a, h a m b o l o m a r o a m i h a o d i, r o m b o l o r o e m i h i k a m a h a i n d a, mijn voetzool heeft wonden, één plek is een beetje beter, twee plekken doen hevige pijn; h a m b o l o r a r a b a o e l a, een buffelpad; h a m b o l o r a r a b o ē, een spoor van wilde varkens, (m e m b o l o is: uit een gat tevoorschijn komen); h a m b o k o, een afgeslagen, afgehakt stuk (van m e b o h o, afhakken, koppensnellen, 't hoofd afslaan). Hiernevens bestaat b o s o in m a m p o s a m b o s o. op één plek verzamelen, m a m p o s a m b o s o t a m p o, m a m p o s a m b o s o o w a i, het land op één plek bij elkaar, het water op één plek verzameld; h a m b o h o t a m p o, h a m b o h o o w a i, 't eene stuk land, 't andere stuk water; h a l e n g g e a. h a l e n g g e e n a, één van vorm, van 't zelfde voorkomen; l e n g g e, gezichtsuitdrukking, vorm, beeld.

h a n t o e d o o w a i, één druppel water; h a m p i d o k o, één slok; d o k o, gulzig; h a m b a l i, de eene, ook: de andere zijde; h a m b a l i t a i e, de eene arm; h a m b a l i k a l o l o e, het eene gat, of ook: aan ééne zijde een gat; h a m p i p i n a, de eene, ook: de andere kant er van; p i p i kant, zijde van iets, m o p i p i, kantig, vierkant; h a m p o e h o e, één sprietje; h a m p o e h o e h e h i, één sprietje gras; h a m p o n g a, een helft van iets dat gespleten is, b.v. een kokosnoot; h a s a n g a i n k a h a s a n g a n a, naamgenoot, van één naam, met denzelfden naam; stam: h a n g a, doch bij voorvoeging van h a- wordt de h weer tot de oorspronkelijke s. Evenzoo in h a s o i, één lepel vol; uit h o i met h a-; h o i is „lepel; h a s i o e, één el, maat van den vingertop van den middelvinger van de eene hand tot den elleboog van den anderen arm, dus één armlengte, de breedte van borst en bovenarm; h i o e, elleboog (Bar. s i k o e). Andere lengtematen zijn: h a m b o e k o e, één vingerlid, r o m b o e k o e, twee vingerlid lang; h a s e n g a één vinger lang. Verder heeft men maten, die ik hier ook even noemen wil, waarbij men eveneens van den top van den middelvinger uitgaande, zegt: i p o l i m b o n g a, tot in 't

midden der handpalm; i k a k o e m b a k a, tot de muis der hand; i k a l o e d o e l o e d e a, tot het polsgewricht; i p e k a l a a t o b a l i l o, tot de pols; i p e k a l a a t o w a w i n e, een maat, die iets langer is dan de voorgaande, even tot onder de helft van den benedenarm; i k a b e k e a, tot de helft, het dikste deel van den benedenarm; i h i o e, tot den elleboog, i p o b e l a a, tot den biceps; m a s o e m p o e k a l e d a, tot dicht bij den oksel; h a n g k a l e d a, één armlengte; h a m p a g a, één palm, de breedte der hand; h a n d a n g a, één span; h a n d o e p a, één vadem; h a m p i h i, één vingergreep (b.v. van zout, tusschen duim en vinger); m a p i i, gedrukt, bekneld; h a n g k a m b i h a g o g o a, één trechtermand vol mais, h a n d o t a, uit h a m e t r o t a, een „rota“-vol (een mandje, dat de vrouwen op den rug dragen, als ze naar den tuin gaan om bij het huiswaarts keeren, groente en vruchten in te bergen; het is van rotan gevlochten met groote mazen, ook van pandan-bladeren of ook van „komba“, de houtachtige breede onderenden van de bladen van den arèn-palm); h a n g k a b o e b o e o w a i, één kalebas-flesch vol water; (k a b o e b o e is een soort pompoen, die ongeveer den vorm heeft van een „k ě n d i“, die uitgehold en tot waterkruik wordt gebruikt); h a n g k a l o e m b a, één avond; h a h a n g k a l o e m b a, gedurende elken avond; h a m b o e t a n g a, bijna half vol (van den stam: b o e t a); h a n t e r e, één regel, één rij; h a n t o e t o e m a, één gezelschap van menschen op weg; h a n t o e t o e m a a o e l a o m i, een gezelschap, dat reeds gegaan is; h a n d o e t o e, pinang; met voorvoegsel h a- van den stam r o e t o e, stampen; h a n d o e t o e is een omschrijvend woord en beduidt woordelijk „één stampsel, zooals men voor één pruim stampt.

h a m p o is, evenals het voorvoegsel n t a l i-, weer te geven met „tezamen met 't geen het grondwoord aanduidt“. Het bestanddeel p o- is het voorvoegsel van den naamwoordelijken vorm nexens m o, het deelwoord, dat „bezitten“, „bij zich hebben“, „zijn met“ beduidt; zoo is dus h a m p o weer te geven met „één met het geen men bezit aan.....“

h a m p o h i m a d a; n t a l i s i m a d a, met zijn vriend; h a m p o a n a k a: n t a l i a n a, met zijn kind: h a m p o-

h a l a l o e, met zijn familie; h a m p o a d i a : n t a l i a d i, met zijn jongeren broer.

h a m b o, uit ha- met wo, soms ook nog; b.v. a l a p a n d e m i, haal uw eten, h a m b o l o k a? soms ook pi-sang? i m p i r a k o r o o? k a h a l o, h a m b o o i o? wan-neer ben je klaar? morgen, soms ook jij? of: en jij?

h a o e a is: tien haantjesduiten, r o o e a, twintig haantjesduiten; h a n t a l i, dertig haantjesduiten, r o n t a l i, zestig duiten, h a m p e k a t a l i - t a l i, één kwartje: negentig duiten.

Verder treft men vormen met 't eenheidsvoorvoegsel h a -aan, die ook een achtervoegsel -n g a hebben. Een achtervoegsel -a, (id. met Mal. enz. -a n) is bij vormingen met h a -wel op zijn plaats, daar -a n, N a p o e -a, ook een verzamelande beteekenis heeft en hier, tezamen met het voorvoegsel, beteekent: zooveel als het grondwoord, als geheel genomen aanduidt. Wanneer het grondwoord een zelfst.n.m. is, komt dit zeer duidelijk uit: h a n g a l o a, een dag lang, een heelen dag; h a m b e n g i a, een nacht lang, een heelen nacht; h a l e n g g e a, de geheele uitgebreidheid er van. Het achtervoegsel -n g a heeft dus wel dezelfde beteekenis als -a, n.l. een verzamelande. Het komt mij voor, dat -n g a wordt gebruikt achter werkwoordstammen, die door het voor- en het achtervoegsel de beteekenis krijgen van „zooveel als men kan verrichten met één keer uitvoeren van de handeling, die door het grondwoord wordt aangeduid”. De n g heeft wellicht alleen de beteekenis van klinkerscheider.

Voorbeelden: h a s a r i r i n g a, van h a r i r i „dragen aan een hengsel”, b.v. een d a p o (korte palmwijnkoker), e m b e (sirih-zak), enz., „zooveel als men aan een hengsel kan dragen”; m o h a l e a, op den rug dragen; h a s a l e a n g a, zooveel als men op den rug kan dragen; h a m p a h a a n g a, zooveel als men op den schouder kan dragen; h a n t a l o n d o n g a, zooveel als men aan een stok over den schouder kan dragen (voor en achter de goederen aan den stok gebonden); h a n g k a m b i h a n g a, zooveel als men in een trechtermand kan dragen; h a n g k a b o b a n g a, zooveel als men in een „k a b o b a” (een soort „rota”) kan vervoeren; h a l o e n g g o e n g a, zooveel als

er in één partij bij elkaar ligt, b.v. mais, die afgepeld en in de zon gedroogd wordt; h a m p a o e b a n g a, zooveel als men in een „p a o e b a” draagsarong kan dragen; h a m p a a w i n g a, een armvracht vol. (a m b i is draagsarong, m o a m b i a n a n g k o i, het kind in een sarong dragen).

h i- is ook een eenheid-aanduidend voorvoegsel, evenals h a-, het beteekent „tezamen met, onderling, de een met den ander”, b.v. h i m b e l a, overeenkomend met, van één slag; h i h i m b e l a, tezamen met, tegelijk met, hetzelfde; k o e p a h i m b e l a, ik maak gelijk aan, ik vergelijk met; m o h i m a d a, onderling bevriend zijn; h i m a d a n g k o e, mijn vriend; m o s i n t o e w o e, samenleven, h i n t o e w o e, p o h i n t o e w o e, samenleving. Hier gebruikt men niet den echt Napoeschen vorm van den stam: t o e w o, „levend”, maar t o e w o e, den vorm dien het Bare'e heeft. Waarschijnlijk is de uitdrukking uit het Bare'e overgenomen. Verder: m o s i s a l a, onderling verschillend; m o h i d o e p a, elkaar ontmoeten, m o h i o l a en m o h i a w e, naast elkaar zitten of loopen; m o h i g a l o, onderling vermengd, door elkaar gemengd, m o h i d a i, onderling verbonden. Zoo is dus h i- (uit s i-) geworden tot een aanduider van den wederzijdschen vorm, maar het is in die functie grootendeels verdrongen door het voorvoegsel b e-, b.v. m o m b e a l a, „met elkaar vechten”, m o m b e n g a n g a i, „met elkaar kijken”. Als voorvoegsel van den wederzijdschen vorm is h i- dus verouderd, zooals het ook in 't Bare'e is. In de West-Toradjasche talen is s i- nog het gewone prefix van de wederzijdsche vormen.

R a n g t e l w o o r d e n. De rangtelwoorden worden in het Napoesch van de hoofdtelwoorden afgeleid en gevormd met het voorvoegsel k a-. Bij het gewone gebruik dezer rangtelwoorden wordt niet het pron. suff. van den 3en persoon achtergevoegd; dit geschiedt alleen bij een opsomming, b.v. k a l i m a n a, „de vijfde van het aantal, de vijfde uit de reeks, de vijfde er van”. Bij de rangtelwoorden hoort men heel vaak het betrekk. voorn.w. a o e bezigen. De rangtelwoorden zijn: n g o e r o e n g o e r o e n a, eerste. Gelijk in zoovele talen is ook in het Napoesch het rangtelwoord „de eerste” niet van

het telwoord „een” afgeleid, omdat „een” geen eigenlijk telwoord is, daar het geen aantal aanwijst, dat geteld moet worden; *ngoeeroe* is eigenlijk „de voorste, de vooruitstekende”, vgl. *Bar. ngoeroe* „de lippen vooruitsteken”; *ngoe-djoe*, „snoet, landtong”; *oeroen gi*, „landtong, kaap”; *Mal. oedjoe ng*, „landtong” enz. In plaats van *ngoe-roe-ngoeroena*, hoort men vaak *ngoe-roena*. Wel komt *kaisa* voor, in de beteekenis „eerste”, doch het is door de school ingevoerd en dus geen oorspronkelijk Napoesch. Verder zijn de regelmatige vormen: *kadoea*, tweede; *kataloe*, derde; *kaiba*, vierde; *kalima*, vijfde; *kaïni*, zesde; *kapitoe*, zevende; *kaoealoe*, achtste; *kaha-hio*, negende; *kahamboelo*, tiende. *Karodoea* beteekent: beiden, met zijn tweeën; *napokarodoea* is: tot metgezel zijn van iemand, b.v. *laomoko i Palewa*, *bona napokarodoeako*, ga naar Palewa, opdat hij U tot metgezel hebbe (opdat hij U tot tweede hebbe).

Van elf tot negentien telt men: *kahampoelo* (*hai*) *isa*, elfde; *kahampoelo* (*hai*) *doea*, twaalfde, enz. Verder *karompelo*, twintigste; *karompelo*, twintigste; *karompeloehailima*, vijf en twintigste; *kataloepeelona*, dertigste; *kataloepeelona hai pitoe*, zeven en dertigste, enz. Vanaf dertig, waar dus geen samenstelling van het telwoord plaats heeft, door verbinding met *talo* en prenasaleering, krijgt het tiental als zelfst.n.w. wel *-na* achtergevoegd. De honderdste is: *kahangatoe*; de duizendste, *kahasa boe*; de tienduizendste, *kahariwoe*.

Worden de rangtelwoorden met numeratieven samengesteld, dan krijgen ze vanaf „de tweede” *ka-* voor-, en vanaf „de derde” ook nog *-na* achtergevoegd, aldus: *haogoe*, *karogoe*, *kataloegoena*, enz.; *haogoe* wordt dus niet meer met *ka-* samengesteld.

Vermenigvuldigende telwoorden. De vermenigvuldigende telwoorden worden gevormd door samenstelling met een der woorden *bela* of *pali*, „keer, maal”. Deze samenstelling heeft dezelfde regelmatige vorming, als die met de soortwijzers, dus: *hambela* of *hampali*,

rombela of rompali, taloe belana of taloe palina, enz. Ook verder is het als boven: tien-, twintig-, honderdmaal, regelmatig in het Napoesch.

Bela wordt meer gebruikt dan pali. De beteekenis van bela is eigenlijk: slag, wond; pali beteekent ook „slag”, maar dan in den zin van „gewonden om iets”, b.v. een touw, dat om een paal geslagen is in meerdere windingen. Ook zegt men van de eene zijde van iets naar de andere overloopen en weer terugkeeren: mopapali.

Evenals in het Bare'e, worden van deze vermenigvuldigende telwoorden ook weder rangtelwoorden gevormd met voor-gevoegd ka- en achtergevoegd -na. Men hoort echter evengoed karombela, als karombelana, „den tweeden keer”; bij „drie” is het weer regelmatig kataloe belana, enz.

Voor „enkel”, heeft men het woord ntoo. Dit heeft echter ook de beteekenis van „gewoon”, b.v. „gewone menschen”: taoenantoo. Apa noeandee? bara, andeantoo, „wat eet gij? Niets, enkel rijst (of gewone rijst).”

Het Napoesch bezit ook nog pindoëa, oorspronkelijk een vermenigvuldigend telwoord, vgl. Makassaansch, pinroeang; Morisch, pendoea, „twee maal”, dat thans in het gebruik geheel tot een bijwoord geworden is, wat op zichzelf niet vreemd is, daar de vermenigvuldigende telwoorden naar hun aard ook alle bijwoorden zijn. Het beteekent thans: „gelijk, tegelijk met, meteen, met dat”: pindoëakoe weimitaoenaa, meteen, tegelijk gaf ik het aan iemand; pindoëapadoerangamoe, haweko oio, gelijk met dat je kameraad verdwijnt, komt gij; pindoëaarami taoenaioroe, zoo net (zoo meteen, zoeeven) waren er menschen die eerder kwamen.

Ook is een woord ngkali in gebruik. Het moet vertaald worden met: „alleen dan, slechts dan, alleen in geval dat”, b.v. Peitaidiko, hangkoia lawi barana ra-oende halaloengkoe, ngkali peana aoe mo-oende, batenami Oemana Noeki, zie eens naar mij, vroeger hielden mijn familieleden niet van mij, als er dan nog een was, die van mij hield, het was Oemona Noeki; ngkali koeita, aarami, alleen dan, als ik er naar kijk,

is 't er; ngkali koeisa, koepkoenea taonana
 apa pepongkana, alleen dan kom ik het te weten, als
 ik den menschen vraag wat er de oorzaak van is; ngkali
 kaoc toewo, ane padoemokaoc, alleen dan
 kunt ge in 't leven blijven, als gij verdwijnt; ngkali
 koewei tamboeë, alleen dan geef ik boonen.

Het woord labi, meer dan; wordt besproken bij de on-
 bepaalde telwoorden.

Verdeelende telwoorden. De verdeelende tel-
 woorden worden in 't Napoesch gevormd door reduplicatie
 wat aangaat de vormen met ha- en ro-; verder worden ze
 gevormd door herhaling van het telwoord; ha- en ro- wor-
 den dan samengesteld met den soortwijzer, die in het geval
 past. Bijv. van menschen: één voor één, hahadoea, hier
 echter ook vaak hadoea-hadoea; rorodoea, bij
 tweeën, telkens twee, twee aan twee; van dieren: haham-
 baa of: hambaa-hambaa, rorombaa; hahago-
 e of: haogoe-haogoe, roroogoe, enz. Verder:
 taloetaloec, bij drieën; ibaiba, bij vieren; pitoe-
 pitoe, bij zevenen. Bij elven is: hahampoele (hai)
 isa; rorompoele, bij twintigen; hahangatoe, ook:
 hangatoe-hangatoe, bij honderden, enz.

Wil men zeggen: „ieder één, ieder twee, ieder drie”, enz.,
 dan drukt men zich aldus uit: pantakaoehampoka-
 hampoka, gij allen (zonder uitzondering) elk een; of ook
 pantakehahadoea (hadoea-hadoea) roroog-
 go, wij allen, één voor één, twee stuks.

Ook komt deze wijze van zeggen voor:

kapalanaoeli: takiraz pareide, hampoe-
 lo-hampoele kotonana (of: hahampoeleke
 kotonana), „het hoofd zegt: wij deelen rijst bij tien en de
 bossen”, ook: hahadoeake rorompoele hai
 rongkota, één voor één bij twee en twintig bossen; ha-
 hadoeake taloetaloepoelona hai ibam-
 boeana, wij één voor één, vier en dertig stuks.

Betreft het zaken, dan volgt men deze wijze van zich uit-
 drukken: laomoko ibonde hainocala toe-
 woe, hangaa hangkaoc, hangaa hangkaoc,

ga naar den tuin en haal suikerriet, van elke soort één stuk; ook: hanga-a-hanga-a hangk'oe, Noe ame pakoe li, ide, hangalo taloe ogoena, neem deze medicijn in, elken dag drie stuks.

Onbepaalde telwoorden. Tot de onbepaalde telwoorden behooren de woorden voor „veel” en „weinig”, zooals: bosa (Mal. bēsar), ngkai a (Mal. kaja), veel; melodoe¹⁾, zeer veel, buitengewoon veel, b.v. melodoe lolitana, zeer veel, overdreven waren zijn woorden; anoena melodoe, zijn goederen waren buitengewoon veel; haodi, weinig, meloebi, zeer weinig. Het woord bosa wordt in bepaalde gevallen gebruikt. Zoo spreekt men van: bosa taena, bosa baola, bosa manoe, bosa ngana, bosa ogoena, bosa kaena, enz., vele menschen, vele buffels, vele kippen, vele soorten, vele ronde dingen, vele lange voorwerpen. Als regel wordt bosa gebezigd bij levende wezens, menschen en dieren en als men de aangeduide voorwerpen door hun vorm en grootte zelfstandig kan onderscheiden. Samenstellingen met soortnamen worden met bosa gevormd, ook de samenstellingen met -bela en -pali: bosa belana nihadimi, vele malen hebt gijlieden het gehoord.

Taena bosa is een vaste uitdrukking en beteekent: de menigte, de massa in 't algemeen, het publiek; walinga rapodakai taena bosa, mahile haingkai a ihina, de kookpot, waarin voor de menigte wordt gekookt, is groot en heeft veel inhoud.

Vlocistoffen, fijne dingen, als zaad enz., worden door ngkai a aangeduid. Zoo zegt men: ngkai a owai, ngkai a pare (is de rijst aan bossen, dan zegt men: bosa kotona pare), ngkai a mina tana, ngkai a hebi, enz. veel water, veel rijst, veel petroleum, veel gras; ngkai a heeft ook de beteekenis van „groot”, dit komt ten duidelijkste uit in een paar namen. We mogen wellicht de beteekenis van ngkai a omschrijven als:

1) Vgl. Bar. lodoe, „klotsen, van iets-zwaars, dat telkens naar beneden valt” en Mal. Mak. Boeg. ladoen g, „stuk lood of ijzer, dat den hengelhaak bezwaart”. De eig. beteekenis van melodoe is dus „klotsend, rammelend”, door de veelheid der aanwezige voorwerpen.

„de grens van het gewone voorbij”. „Groot” beteekent *ngkaia* in de uitdrukkingen: *Owai ngkaia*, de groote rivier, die in Tawaelia ontspringt en door Napoe stroomt; *tadasingkaia*, een roofvogel, die zijn buit zoekt onder kuikens en kleine vogels; *taingkaia*, de maag (letterlijk: de groote darm).

haodi en de afleidingen: *haodidodi*, *haodi*, en *meloebi* beteekenen: weinig en zeer weinig; *haodi* is weinig, *haodi-odi* wordt met nadruk op de laatste *o*, die een beetje gerekt wordt uitgesproken, om duidelijk te doen uitkomen, hoe weinig wel. Ook een enkele maal hoort men: *hadododi*. De drie vormen zijn allen samengesteld met het eenheids-prefix *ha-*. *Meloebi* beteekent „heel weinig, zeer weinig”. Een ander woord is nog *hambise*, dat eigenlijk een maatwoord is; het wordt gebezigd bij poedervormige stoffen. Bijv. *hambise peda*, een klein weinigje kalk, (zooiets van een mespunt).

kangkaiana „de hoeveelheid” is afgeleid van *ngkaia*; andere afleidingen van *ngkaia* zijn nog *mampangkaia*, veel maken, vermeerderen; *noepangkaia andea*, maak veel eten klaar; *hangkia*, beteekent: hoeveel; *hangkia wengina pane mosoesake*, hoeveel nachten nog voor wij feestvieren? Om uit te drukken: verscheidene eenige; zegt men: *bahangkia*, hoeveel wel; *bahankia woelana lioemikoehahe*, eenige eenige maanden geleden heb ik ze gezien; *bahangkianghangkia* of: *bahahangkia* wil zeggen: „al zijn er nog zoo veel”. Zoo treft men ook aan *hanoomba*: *noomba* is het woord voor „hoe”; de beteekenis van *hanoomba* is: hoeveel; *bahanoomba* is niet veel, weinig? ¹⁾

„Eenige, sommige”, is *hantanga*, eigenlijk „een gedeelte”; *tanga* beteekent „het midden van iets”; *ha-*

1) Het bestanddeel *no* in *noomba* is *noe. anoe*; *oemba* komt ook voor in *ioemba*, „waar?” *hanoomba* is dus woordelijk: „een aantal van die waar zijn, een aantal van wie, wat?” Vgl. Bar. *sangkoe dja* (*koe dja* is syn. met Mal. enz. *apa*), Saleyersch *sikoe ra*, Loin. *sangkoe ka*, Mak. *sia-pa*, Mandarsch *sangapa*, „hoeveel”, dus eenvoudig: *sa-* met een vraagwoord.

ntanga parengkoe maroegimi, een deel van mijn rijst is verloren; hantanga baocelama hai, hantanga bara, sommige buffels zijn ziek, sommige niet; hantanga taoenamadota, hantanga bara, sommige buffels zijn ziek, sommige niet; hantanga taoenamadota, hantanga bara, sommige menschen zijn gewillig, sommige niet.

Het gewone woord voor „allen, alles” is ope-ope. Ope-ope taoenapadoelao mangala baocela.” Alle menschen zijn verdwenen, om buffels te gaan halen; ope-ope koe hadimi hai koe isa, alles heb ik gehoord en ik weet het (begrijp het).

Verder bestaan er nog andere woorden voor „allen, alles, allemaal, de heele boel”. Ze volgen hieronder.

panta, allen; hiervan heb ik reeds voorbeelden gegeven bij de verdeelende telwoorden; panta-panta is voldoende, geheel in orde, genoegzaam, zoodat ieder zijn deel krijgt; roomi itipakoeli pantangana miraroe, „daarna werden alle soorten medicijn bij elkaar gedaan”.

paka is eigenlijk een vrijgemaakt voorvoegsel. In de beteekenis van onbepaald telwoord is het: „allemaal, alles, de heele boel, geheel en al”. paka hehi hai koe, allemaal gras en boomen.

kapa is waarschijnlijk een omzetting van paka. Omzetting der woorden komt in het Napoesch nogal eens voor (men zie de voorbeelden in: „De Voornaamwoorden in het Napoesch”, Med. Ned. Zend. Gen., dl. 59, jrg. 1915, blz. 67). Hier nog enkele voorbeelden van omzetting: mendoi, wasschen, baden, Bare'e: rioe; labaa, schild: balaa, splijten; de boom, waarvan men het schild maakt, heet labaa; Bare'e balaa'ani, „splijterig”, omdat zijn hout zoo gemakkelijk splijt; mobalaa-balaa, disselen uithakken; nepa, nevens pane, vervolgens, toen; ong'e, neus; Tawaeliaschengo: baramba, longen, Bare'e bambara. De beteekenis van kapa is geheel gelijk aan die van paka, b.v. kapa peai boeaid'e, allemaal slechts vrouwen in het dorp op 't oogenblik; kapa to Peckoerhoea, allemaal lieden van Napoe.

haha, is de herhaling van het eenheids-prefix ha-; het

beteekent ook „allen, allemaal” en tevens „ieder afzonderlijk”, m o g a h i h a h a k e, wij allen tolleren; m a s a l a h a h a k a o e, gijlieden allen zijt schuldig; h a h a wordt vaak verbonden met een der enclitische persoonlijke voorw.woorden. Een enkele maal hoort men het zelfstandig bezigen. In vergelijking met bovenstaand voorbeeld onderscheidt zich het gebruik van h a h a en o p e-o p e aldus: m a s a l a k a o e o p e-o p e, schuldig zijt gij allen.

p o d o, is ook een woord voor „alles”, of wellicht is de beteekenis: „slechts alles, op is 't, uit is 't”.

N o d o? p o d o n a m i, is het zoo? (aldus), dat is alles, daar is 't mee uit; p o d o n a p e a, dat is alles slechts. Misschien is p o d o een woord, bestaande uit: p o- het voorvoegsel van den naamwoordelijken vorm (nevens m o- den deelwoordsvorm) en d o-, het bestanddeel d o in de woorden: n o d o: aldus, alzo; i n d o, daar; i d o, dat; i n d o h o o e, daarginds; i n d o w e i, daarginds, ver¹⁾).

b a t e, allen, alles, de heele boel. Dit woord wordt op dezelfde wijze gebruikt als p o d o, b.v. r a p e i t a r a r a n d a b a i o e m b a h o o e, b a r a a r a, b a t e n a p e a m e n g k a n a w o i o w a, zij gingen hun weg zoeken ergens ginds, er was er geen, alles slechts (wat er gebeurde) was dat ze in 't water vielen; b a t e n a m i k o e o e l i, a n e n o d o, m a r o a, alles wat ik zeide, was: als het zoo is, is het goed; m e h a n a n T a l i n g a: i k o, b a t e n a m i a n d e a h a i w a t o e r a t o e n d e m a w a a-w a a, n T a l i n g a antwoordde: ik, slechts al mijn voedsel zijn gloeiend ge-roosterde steenen; b a t e n a p e a, alles slechts, niet meer dan dat; b a t e n g k i m i, dat zijn wij allen, niemand meer, b a t e n d a m i, niemand meer dan zij; b a t e-b a t e n a b e-

---

1) Ook het Barre'e heeft p o d o, uitsluitend in de beteekenis „slechts”. Het is een jongere vorm van p a d a, „op, gedaan, ten einde”, vgl. p a r a s i (met meervoudsuitgang -s i) „kaal gevreten door insecten”, en m e p a r a²⁾, „van alles maar zeggen, schelden”. De beteekenissen „alles” en „slechts” vallen ook samen in w a ' a n j a, b.v. w a ' a n j a n a k e n i m o, „alles heeft hij meegenomen”, en w a ' a n j a m o s e t o e? „is dat alles?” (is er slechts dat?) Ook het Lajolo-sch (op 't eiland Saleier) heeft p a d a, „slechts”.

teekent: op de oorspronkelijke hoeveelheid gebleven, niet vermeerderd en niet verminderd¹⁾).

h i n a n g k a is gevormd van h a n g k a met het invoegsel in; h a n g k a is samengesteld uit het eenheids-prefix h a- met het voorvoegsel k a-; h i n a n g k a beteekent: tot volledigheid geworden, h i n a n g k a b a o e l a h a i b i n a t a, alle buffels en dieren; h i n a n g k a t a o e n a i b o e a, alle menschen uit het dorp; h i n a n g k a k a o e, h e h i h a i a r o e r a t o e d a, alle de boomen, het gras en wat geplant wordt; b a r a m e w a l i p o w i a, l a w i n a a n d e p e a d e n a h a i b o e h a i h i n a n g k a n a p a n t a n g a a n a, het tuinwerk wordt niets, want rijstdiefjes en varkens eten 't en alle soorten (dieren) tezamen.

h a n d a (Bar. s o n d o, veel; Besoasch h a n d a, id.) beteekent in het Napoesch „voldoende, genoeg”; i n e e m i h a m p a i, k o e h o e m b a m i h a n d a, vooreerst niet meer, ik heb al genoeg gekregen; h a n d a t a o e n a n o e t o e d o e, b a t i m a r o e g i m o n g k a i, voldoende menschen moet gij sturen, opdat wij geen nadeel hebben: k o e p o h a n d a i, ik vul het aan tot het voldoende is. Ook wordt h a n d a gebruikt op de volgende wijze: h a n g k i a t a o e n a l a o? b a r a m a n i h a n d a h a m p o e l o, hoeveel menschen gaan er heen, nog geen tien, (niet ten volle tien); h a n g k i a g o g o a n o e a n t i? k o e p e k i r i b a r a m a n i h a n d a h a m p i k o e, hoeveel mais brengt ge? Ik denk nog niet ten volle een pikoel; h a n g k i a h o l o n a i t i? b a r a m a n i h a n d a t a l o e p o e l o n a s e e, hoeveel is de prijs daarvan? Nog niet ten volle dertig cent.

l a b i (Mal. l e b i h) wil zeggen „meer dan, het aantal overschreden”, b.v. h a n g k o i b o n d e n g k o e k o e a l a d e a d e h a n g a a n g a a h a n g a t o e l a b i k o t o n a, van mijn tuin haal ik straks in elk geval meer dan honderd bossen; b a h a m p o e l o l a b i a r a m i, misschien

1) Het is dus synoniem met Bar. w a k a (Mal. b e k a s), „plaats waar iemand geweest is en spoor of teken dat zijn aanwezigheid heeft achtergelaten”; w a k a² n j a, „op dezelfde plaats, in denzelfden toestand”. Het Bar. kent ook b a t o e, maar in den zin van „teken dat men ergens opricht”, b.v. verbodsterken.

waren er meer dan tien; i b o ë a n g k i m a i d a o e a l o e p o e l o n a l a b i t o p e a s a l e, in ons dorp wonen meer dan tachtig belastingplichtigen.

„Iets” wordt vertaald met a r a ; a r a l o l i a n g k o e i r i o, er is iets wat ik u te zeggen heb; m a n o t o a r a, a o e b a r a k i i s a, er is vast iets, dat wij niet weten. Ook zegt men: a p a - a p a, „iets, 't een of ander, wat ook”; of ook wordt „iets” weergegeven met: b a a p a, „of wat, misschien wat”; a r a b a a p a, a o e t a b a b e h i, er is iets, dat wij doen.

„Niets” wordt, uitgedrukt door b a r a, het ontkenningwoord. Soms hoort men met nadruk: b a r a a p a, of b a r a a p a - a p a, in 't geheel niets, er is niet iets.

Enkele woorden, die met het onderwerp „Telwoorden” in betrekking staan, volgen hier.

„Tellen” is „m o i m b a, welk woord ook voor „rekenen” gebezigd wordt; m o r e k e - r e k e is uit het Hollandsch overgebracht, zooals ook het woord voor fotografeeren: m o t e k e - t e k e van „teekenen”. Het Napoesche woord voor teekenen is m o b a t i, zooals men vrouwenbaadjes beschildert en hoofdbanden en hoofddoeken versiert en sarongs. Het woord voor „som” is p o i m b a. Het opteltal wordt genoemd o e r a r a r a n g i, letterl.: hetgeen vermeerderd wordt; de opteller is: o e m e r a r a n g i; de uitkomst der optelling: p o g o e l o e a n a. De vorm r a r a n g i, krijgt den klemtoon op de voorlaatste lettergreep; het woord staat voor r a n g a n g i, zooals blijkt uit r a n g a, „makker, gezelschap”, Mal. d ě n g a n en uit Bare'e r a n g a n i, „vermeerderen”. Als stam van r a r a n g i is men r a n g i gaan beschouwen, omdat men in r a r a n g i een geredupliceerden vorm zag; k o e r a r a n g i, ik vermeerder het, r a r a r a n g i, zij vermeerderen het, het wordt vermeerderd; o e m e r a r a n g i = p o r a r a n g i, bijvoegsel, hetgeen men toevoegt, r a p o p o r a r a n g i, zij hebben tot bijvoegsel.

p o g o e l o e a n a is: de verzameling van het bijeengebrachte; m o g o e l o e, verzamelen, m o r a m p o e is ook verzamelen, bijeenzoeken, bij elkaar halen; m o g o e l o e is „toevoegen, er bijvoegen”, m o r a m p o e, „hier en

daar, bij dezen en genen iets ophalen, tot men wat heeft verzameld, bijeengebracht". Een ander woord is nog *m o r o e h o e*, 't welk ook „bijeeng brengen, verzamelen" kan beteekeken, maar meer van menschen en dieren gezegd; *m o r o e h o e t a o e n a*, de menschen komen bijeen; *t e r o e h o e t a o e n a*, de menschen zijn bijeengekomen (vergaderd).

Bij een aftreksom zijn de gebruikte termen: aftrektal: *o e r a i n g i h i*; rest, uitkomst: *p e n t a r a a n a*", „het overblijfsel er van".

M o r o m b e l a, *m o p o b e l a*, *m o b e l a*, hoort men voor „vermenigvuldigen" bezigen: dit is niet anders dan een vertaling van het Maleische *p o e k o e l*, door Minahassische onderwijzers ingevoerd. Zoo ook: *m o p a l i*, *m o p o p a l i*, *m o r o m p a l i*, deze laatste woorden gebruikt men echter niet zoo vaak als de eerste.

Deelen is *m o g a a*, eigenlijk „vaneenscheiden, van elkaar verwijderen". De onderdeelen der bewerking worden omschreven door termen, die juist zoo gevormd zijn als die, welke bij het optellen en het aftrekken zijn genoemd.

Voor tijdbepalen zegt men *m o p a t e m p o*, van het uit 't Mal. overgenomen *t e m p o*, „tijd"; ook: *m o p a k a n o t o a l o n a*, „den dag er van vaststellen". Voor het tellen van dagen zie men het begin van dit opstel. Men richt zich voor de verschillende tijdsbepalingen van den dag naar de zon en heeft daarvoor de volgende uitdrukkingen:

m a d o n d o d o n d o, „heel vroeg in den morgen, vóór zonsopgang"; *d o e m o n d o*, morgen, vóór den middag; *m a d o n d o e n d o e m o n d o* zijn af te leiden van een stam *d o n d o*, die moet ontstaan zijn uit *a n d o a n d o*, herhaling van *a n d o*, Lebonisch „zon", Minahassische talen *ē n d o*, Tontolisch *o n d o*, Ngadjoesch *a n d a o e*. De beteekenis van dit *a n d o*² moet zijn: „nauwelijks licht, juist een beetje licht". Van dit *d o n d o* is *m a d o n d o* een *m a*-vorm, *d o e m o n d o* een *-o e m*-vorm.

In de tijdsruimte „*d o e m o n d o*" vallen de volgende tijdsbepalingen: *h a n g k a o e d o a a l o*, „de zon is een „*d o a*" hoog, een hengelstok hoog, boven de bergen uit", 's morgens een halfuur na zonsopgang en 's avonds een halfuur voor zonsondergang; *k a t a m a t a m a n a a l o*, van

m a t a m a, lekker, smakelijk, dus: als de zon nog lekker is, in Napoe 's morgens tusschen 9 en 10 uur; m a p e l o l o i a l o, ongeveer 11 uur. Verder: t e b o e a a l o, 's middags 12 uur, als de zon het hoogst staat, t e b o e a m i a l o, de zon staat al op z'n hoogst, het is reeds middag; p o e a l o, na den middag, tusschen 12 en 4 uur; hiertusschen valt: t e p i l e m i a l o, ongeveer tusschen 1 en 2 uur na den middag; p i l e, scheef, scheluw; t e l i g i a l o heeft dezelfde beteekenis als t e p i l e m i a l o en l o e e m i a l o. L o e e m i - a l o, duidt ongeveer hetzelfde tijdstip aan (verwant met het woord m a l e l o e ë, slaperig, dommelig, woordel. „neerhangend”); i n d o w e i a l o, ongeveer 4 uur (de zon heeft al een schuinen stand); m e m p i n d i m p i n d i a l o, als de zon nog even boven de westelijke bergen te zien is; h a m b a l i m a t a a l o, er is nog een klein gedeelte der zonneschijf te zien; t a m p o e a l o, 6 uur, zonsondergang; m a r i m a o e, schemering, k a l o e m b a, avond; k a i n d i, duisternis, nacht; w e n g i, nacht.

p a n t o e beteekent: „tijdstip, tijdperk”, ook: „richting”; m a h a e is het woord voor: lang, van tijd; h a e e n s a e is „oud”; t o s a e, de ouden, de volwassenen; o r o e beteekent „vroeger, eerder”; i o r o e „in vroeger tijd, eerst”; t o i o r o e „voorouders”; m o i o r o e „vooraangaan, voorloopen”; a o i o r o e, versterkte beteekenis: „in 't allereerst, heel vroeger”; a l o - a l o n a, iederen dag; m i n g g o e m i n g g o e n a, elke week; w o e l a - w o e l a n a, elke maand; p a r e p a r e n a, ieder jaar, elk jaar.

m o h i a, scheuren van een pisangblad in reepjes, welke men gebruikt om te tellen, elk reepje stelt een persoon of een voorwerp, of een deel voor, Men gebruikt deze wijze van tellen om het aantal te bepalen van een troep menschen, die door elkaar zitten of loopen en moeilijk op andere wijze te tellen zijn, dan door het aantal bladreepjes op te nemen, van welke ieder er een in een mand heeft gedaan.